

Róna Péter

Intencionalitás és a közgazdaságtan fogalmai

Absztrakt: A természettudományokkal ellentétben a közgazdaságtannak nincs ontológiai szempontból objektív tárgya, mivel – szemben az anyaggal – a gazdasági élet az intencionalitás eredménye. Tudatos emberi szándék hiányában nincs gazdasági esemény. A gazdasági eseménynek van az ember által kijelölt célja és jelentése; a természeti jelenségeknek nincs. A modern közgazdaságtan úgy próbálja áthidalni ezt a problémát – azaz az ontológiai szempontból objektív tárgyak hiányát –, hogy a gazdasági élet szándékos tárgyait egy helyettesítő valóságra cseréli le, ahol a tárgyak – mint például a „foglalkoztatás”, a „kamat”, a „pénz”, a „marginális hasznosság”, az „egyensúly”, és így tovább – állítólag az ontológiai objektivitás jellemzőivel vannak felruházva a modellek speciálisan kifejlesztett eszközalapú nyelvének segítségével, hogy így olyan tárgyakat hozzon létre, amelyek alkalmasak általánosságban a tudományos vizsgálatra és különösen a mérésre. De a modern közgazdaságtan eszközalapú nyelvezete épp oly szándékos, mint a klasszikus közgazdászok által használt hétköznapi nyelv; azt a valóságot testesíti meg, amely a tárgya, és nem a rajta kívül álló valóságot reprezentálja. A reifikáció vagy eldologiasítás – azaz a gazdasági folyamat dinamikájának statikus tárgyakká alakítása – ideológiát rejt a tudományosság álarcá mögé. A gazdasági események szubjektív ontológiája szükségszerűen azt jelenti, hogy a közgazdaságtan nem analitikus, hanem leíró erkölcsstudomány.

Bevezető

Széles körben elfogadott, hogy a 19. század második felében a közgazdaságtan verbális tudományból elemző, eszközalapú tudásfajtvá alakult, amely erősen támaszkodott a matematikára, statisztikára, a grafikus és a diagrammatikus ábrázolásokra, sőt még a modellek formáját öltő gépekre is. Ahogyan Mary Morgan megjegyzi:

[e]zen új tudományos tárgy – azaz a modellek – bevezetése nemcsak a kifejezési formák új nyelveinek (mint például a számtan vagy a mértan) a közgazdaságtanba történő befogadását jelentette, hanem az érvelés új módját is bevezette a közgazdaságtanba (Morgan 2012: 2).

De vajon ennek az átalakulásnak az összességét és tartalmát megfelelően reprezentálja-e a kifejezési formák új nyelveinek elfogadása és az érvelés új módjainak bevezetése, más szóval: „a technikák és a módszer” változásáról van-e szó, vagy a változás még ennél is mélyrehatóbb? Csak az „érvelés módjait” változtattuk meg, egyszerűen csak új „technikákkal és módszerrel” álltunk elő, vagy teljesen megváltoztattuk a vizsgálat tárgyát? A közgazdaságtan tárgya ugyanaz maradt, mint David Hume, Adam Smith vagy akár az első, második vagy harmadik modellek kidolgozója, Johann von Thünen, François Quesnay, illetve David Ricardo esetében, vagy az átalakulás – talán az Edgeworth-négyszöggel kezdve – magát a tárgyat változtatta meg, amellyel a tudományág foglalkozik? A modellek segítenek tisztázni és a szavaknál pontosabban meghatározni a tárgyat, vagy a metaforákhoz hasonlóan talán érdekes és akár még érvényes nyomokat is adnak a való világ működésével kapcsolatban, de nem reprezentálják azt? Az új típusú tárgy, azaz a modell milyen értelemben tekinthető „tudományosnak”?

1. A közgazdaságtan tárgya

N. Gregory Mankiw *Principles of Economics* c. könyvének bevezetőjében a következőket írja:

A közgazdászok egy tudományos kutató tárgyilagosságával próbálnak közelíteni a vizsgált kérdésekhez. Nagyjából úgy viszonyulnak a gazdaság tanulmányozásához, mint a fizikusok az anyaghoz és a biológusok az élethez: elméleteket állítanak fel, adatokat gyűjtenek, és ezután ezeket az adatokat elemzik, hogy megpróbálják alátámasztani vagy elutasítani az elméleteiket (Mankiw 2011: 24).

Adam Smith (1992) szerint a gazdasági élet szíve – amit ő úgy nevez, hogy „a cserélgetésre, cserekereskedelemre, a javak átváltására irányuló hajlam – az értelem és a beszédképesség kifejlődésének a természetes folyománya (1992: 10), majd később tovább részletezi:

Egy shillinget ajánlani valamiért, ami számunkra oly egyszerű jelentésűnek tűnik, valójában azt jelenti, hogy egy érvet ajánlunk fel, amellyel valakit meggyőzhetünk arról, hogy tegye ezt és ezt, és hogy ez az ő érdekét szolgálja [...] És ily módon mindenki az ékesszólás tudományát gyakorolja egész élete során. (Smith 1978 VI.57)

Ontológiai szempontból a tárgy e kétféle leírása nem is állhatna távolabb egymástól. Az első a tárgyat úgy tekinti, mint létező, ontológiai szempontból objektív dolgokra vonatkozó elméleteket, míg a Smith-féle fogalom azt határozottan az intencionalitás tartományába helyezi.

Mankiw szerint a közgazdaságtan tárgya olyan, mint az adatokat rejtő anyag, aminek adatai alapján lehetőség van okozati általánosítások megfogalmazására. Adam Smithnél a tárgy lényege a „meggyőzéshez használt érvelés” és természetesen annak a meggyőzés tárgya általi fogadtatása.

Mankiw közgazdaságtannal kapcsolatos állítása megfelel a tudományág közel két évszázados törekvésének, hogy a tárgyainak tulajdonított ontológiai objektivitással a természettudományokhoz hasonló státuszt érjen el. A jelen tanulmány megállapítása szerint a modellalkotás – az említett cél elérésének eszköze – egy hipotetikus valóságot épített, amely episztemikus objektivitása ellenére ontológiai szempontból éppoly szubjektív, mint az a valóság, amelyet helyettesít. A tárgy ontológiai szubjektivitása azért nem küzdhető le, mert a gazdasági életet olyan gondolati tárgyak konstrukciója hozta létre és tartja fenn, amelyek egyfelől alkotják, másfelől pedig képviselik azt a valóságot, amely a tárgyat képezi¹. Továbbá e tárgyak ontológiai szubjektivitása miatt bármely tudományos elmélet standard követelménye – elválasztani egymástól az elméletet és annak tárgyát – sem teljesülhet. A tanulmány első részében igyekszem megmutatni, hogy a gazdasági életben tapasztalt valamennyi tárgy – mint például a „pénz”, a „gazdagság”, a „piacok”, a „csere”, az „ár”, a „munka” vagy a „tőke” – ontológiai szempontból szubjektív. A második részben azt mutatom be, hogy bármely eszköz, amellyel e tárgyak új, ontológiai szempontból állítólagosan objektív tárgyak formájában tudományos vizsgálatra alkalmassá tehetők, magába szívja (?) ezt az ontológiai szubjektivitást.

1.1. A gazdaság tárgyainak ontológiai szubjektivitása

A gazdasági tevékenység tárgyai intencionális tárgyak. Az elmétől, vagy ahogy Russell (1919) állítja, reprezentációtól függnék, és azokat a kollektív intencionalitás hívja életre. Nem „nyers tények”, mivel megalkotásuk és folyamatos létezésük is teljes mértékben az emberi cselekvéstől függ. Bár e gondolati tárgyak kézzelfogható, megtestesült tárgyak előállítását, cseréjét és fogyasztását eredményezhetik, maga a gazdasági gondolat tárgya önmagában anyagtalan. Egy „piac” lehet egy fizikai tér, de egy piac gazdasági szempontból jelentős vonatkozása nem annak fizikai konfigurációja, hanem az ott végzett *tevékenység tulajdonságai*. A fizikai tárgyak gazdasági szempontból jelentős tulajdonságai nem azok fizikai tulajdonságai, hanem a megszerzésükhöz, birtoklásukhoz, cseréjükhöz és fogyasztásukhoz fűződő feltételek. Ezek a nem kézzelfogható tulajdonságok jelentik a közgazdaságtan lényegét; ezek a tulajdonságok, nem pedig a tárgy fizikai tulajdonságai azok, amelyek miatt e tárgyak a gazdaság tárgyaivá lesznek. A gazdaság e tárgyai az

1 Az Austin-féle „performatív megnyilatkozásokat” J. R. Searle „deklarációnak” nevezte, és a társadalom általánosabb elméletének alapjait fektette le a *The Construction of Social Reality* (1995) c. művében és a *Making the Social World* (2010) c. művében. A jelen tanulmány nagymértékben támaszkodik Searle munkájára.

azokat létrehozó emberi gondolat, valamint a gondolatokat eseményekké alakító emberi cselekvés eredményeként válnak valósággá. E gondolati tárgyak társadalmi tények, a kollektív intencionalitás megtestesülései, olyan kollektív szokás- és szabályrendszer foglalnak magukban, amely azon nyelvhasználat révén jön létre, amellyel a társadalmi tények a gondolat tárgyaiként fogalmazódnak meg. A gondolat tárgyai intencionális, ontológiailag szubjektív tárgyak, és nem hasonlítanak az olyan, ontológiailag objektív tárgyra, mint például az anyag, a hegyek, tavak vagy természeti elemek. Így a „pénzt”, amely egy darab, egyedi méretű, színösszetételű és nyomtatású papír, az azt létrehozó kollektív intencionalitás sajátos tulajdonságokkal és funkciókkal ruházza fel. A papírdarab objektív vagy megtestesült tárgy, de jelentősége és szerepe nem a fizikai létezésének függvénye. Sőt, a pénznek ma már egyáltalán nem kell semmilyen fizikai formát öltenie. Az egyéni gazdasági szereplő az általa kiválasztott célokra használja fel a pénzt, de csak a kollektív intencionalitás által engedélyezett célok közül választhat.

1.2 Mi az intencionalitás?

A szándék és a szándékos cselekvés a filozófiában az egyik legösszetettebb kérdéshalmaz, amely magában foglalja az elme/test problémáját, az ok-okozati összefüggést, tudást, igazságot, gyakorlati érvelést, etikát és ontológiát, valamint gazdasági eseményeket; a szándékos cselekvés eredménye jellemzően e kérdések közül többet is érint.

Az intencionalitás iránti filozófiai érdeklődés, amelyet először Arisztotelész középkori követői, elsősorban Aquinói Szent Tamás, dolgoztak ki, nagyrészt feledésbe merült mindaddig, míg Brentano, Husserl és Meinong műveiben újra elő nem került. G. E. M. Anscombe *Intention* (Szándék) című publikációja (1957) az arisztotelészi-tomista hagyományt a Brentano-féle empirizmus helyett az analitikus filozófiával ötvözte. Ezt azóta többek között Peter Geach (1967), John R. Searle (1983), Graham Priest (2005), A. N. Prior (1971) és Tim Crane (2013) jóval részletesebben is kifejtette.

Az intencionalitás számos elméletének és szempontjának vizsgálata jelentős mértékben túlmutat e tanulmány keretein, és célunk nem az, hogy megfogalmazzuk az intencionalitás valamely általános elméletét, hanem sokkal inkább az, hogy az intencionalitást a gazdaság tárgyainak összefüggésében tárjuk fel. A jelen tanulmány a gazdasági élet tárgyainak – mint például „piacok”, „tulajdon”, „csere”, „befektetés” és „ár” –, valamint a közgazdászok által az e tárgyak tulajdonságainak megértése céljából kidolgozott modellek ontológiai státuszával foglalkozik. A jelen tanulmányban az „intencionalitás” a gazdaság valamely tárgya mentális megalkotásának és reprezentációjának megnevezése. Mivel a gazdaság tárgyai mindig és szükségszerűen kollektív tárgyak abban az értelemben, hogy létezésükhöz kollektív egyetértés szükséges, és abban az értelemben is, hogy nincsenek olyan gazdasági események, amelyek teljesen egyetlen személy hatáskörébe tartoznának², ebben a tanulmányban a kollektív intencionalitással foglalkozunk. Ez a kollektív intencionalitás

2 A modern közgazdaságtan főszereplőjével, a hasznosságot maximalizáló *homo oeconomicus*szal kapcsolatban a fő hiba nem az, ha azt feltételezzük, hogy tetteinek egyetlen indítéka van – bár önmagában már ez is elég rossz –, hanem az az elképzelés, hogy a hasznosság meghatározása az ő kizárólagos hatáskörébe tartozik.

– miközben tárgyának közös felfogására utal – adja meg e tárgyak episztemikus objektivitásának alapját, ugyanakkor nem győzi le saját ontológiai szubjektivitását. A második tulajdonság, amely a gazdaság tárgyait más intencionális tárgyaktól megkülönbözteti, az az, hogy testetlenek, ami felveti létezésük ontológiai kérdését.

A közgazdaságtan fogalmai, mint például a fentiekben említettek, episztemikus szempontból lehetnek objektívek, de ontológiai szempontból mindig szubjektívek lesznek.³ A közgazdaságtan fogalmaira vonatkozó lehetséges episztemikus objektivitás kidolgozása és kifejtése a modern közgazdaságtan komoly eredménye, de ez a teljesítmény elhomályosította e fogalmak ontológiai szubjektivitását. Egy bizonyos papírdarabot, amely adott kialakítású, mintázatú, stb., általánosságban 10 fontos bankjegyként ismernek el, és ebben az értelemben episztemikus szempontból objektív. Az azonban, hogy ezt a bankjegyet mire lehet használni, és mire cserélhető, és ami talán a legfontosabb, kinek mennyit ér, ontológiailag szubjektív, mivel pénzként való felhasználása annak az intencionalitásnak az eredménye, amely e bankjegyet pénzzé tette, és akként jeleníti meg. E papírdarab 10 fontos bankjegyként betöltött státusza nem csupán a papír lényegi tulajdonságaitól függ, hanem a céljára és felhasználására vonatkozó társadalmi megállapodástól, birtokosának további szándékaitól, az annak függvényében formálódó értékeléstől is.

Az emberi megállapodás révén létrejött tények és a tőlünk teljesen független tények közötti különbség a tudomány szempontjából meglehetősen alapvető, az elméletnek és az elmélet tárgyának egymástól való elválasztásának előfeltétele. Ha a monetáris elmélet az említett papírdarab tulajdonságaira vonatkozna, nem lenne nehéz a természettudományokhoz hasonlítani, de nem a papírdarabról szól. Célja, hogy azokról a *funkciókról* és *célokról* szóljon, amelyeket kollektíven a papírdarabnak tulajdonítunk, azokkal a szabályokkal és feltételekkel együtt, amelyeket kifejezetten vagy hallgatólagosan feltételezünk, és amelyekkel e tulajdonítás érthető és működési szempontból lehetséges. E tulajdonítás, amely a papírdarab „pénzbeliségét” – azaz pénzként betöltött státuszát – alkotja és képviseli, a kollektív intencionalitás által létrehozott gondolat ontológiailag szubjektív tárgya. Episztemikusan objektív tény, hogy a papírdarab egy 10 fontos bankjegy, de episztemikusan objektív módon feltételezni a bankjegy vásárlóerejét egy adott időpontban és helyen csak úgy érhető el, ha a tárgy tényleges szubjektivitását egy axiómák és feltételezések segítségével elért hamis objektivitással helyettesítjük⁴. E feltételezések nélkül nem lehet rögzíteni a 10 fontos bankjegyre vonatkozó tulajdonításokat, amelyekről vásárlóereje függ. (Valójában a feltételezések helyettesítik a kollektív intencionalitás által létrehozott tényleges tulajdonításokat.) A szóban forgó 10 fontos bankjegy „értékének” e szüntelen változása az általunk pénznek nevezett kollektív intencionális tárgy ontológiai szubjektivitásának következménye. Hogy a feltételezések segítségével – a modellezés néven is ismert művelet során – meghatározott episztemikusan objektív vásárlóerő ontológiai objektivitást eredményez-e, a jelen tanulmány második részében derül ki.

3 Az egyfelől episztemikusan objektív és szubjektív tárgyak, másfelől pedig az ontológiailag objektív és szubjektív tárgyak közötti négyszeres különbségtétel képezi John R. Searle társadalmi valóságelméletének alapját. Lásd: Searle 1995, 2000.

4 Az ezzel a művelettel összefüggő problémák némelyikéhez lásd lent a modellek kifejtését.

1.3. A gazdaság tárgyai hogyan és miért minősülnek a kollektív intencionalitás tárgyainak?

Az a weberi tétel, amely Margaret Thatcher híres mondatában így hangzott: „nincs olyan, hogy társadalom”, 19. századi találmány. Ennek és a gazdaságelméleti párhuzamosának, a hasznosságot maximalizáló *homo oeconomicus*nak a korábbi időszakok filozófiáiban nincs semmilyen gyökere. A csoportok mint a gazdasági események létrehozóinak újbóli felfedezése meglehetősen nehéznek bizonyult, mivel a modern közgazdaságtan középpontjában az az „ágens” áll, aki a feltételezett észszerűség végrehajtója, akinek a programozott racionalitása ellentétes az intencionalitásban rejlő szabad akarattal. De a korábbi koncepcióknak nem volt ilyen nehézségük a társadalmi cselekvéssel kapcsolatban.

Például Aquinói Szent Tamás a *Sententia libri ethicorum* című művében vizsgálja a csoportok és tevékenységek közötti arisztotelészi kapcsolatot.⁵ A tevékenység lehet *actio*, azaz önálló cselekvés, vagy *factio*, vagyis a cselekvő személy elméjén és akaratán kívül álló erők eredményeként bekövetkező esemény. A cselekvést egyének vagy csoportok is végezhetik. A csoport azonban nem egység (*colligatio*) abban az értelemben, ahogyan az anyaméhben lévő magzat és az anya egy egység, hanem inkább egy tudatosan rendezett egység. Ezt Aquinói Szent Tamás a hadsereg példájával igazolja, amelynek tagjai olyan dolgokat tesznek, amelyek a hadi cselekvés mint egész részét képezik, de amelyeket a tagok önállóan nem képesek megtenni (például körbevenni egy várost), valamint olyan cselekvéseket hajtanak végre, amelyek csak egyetlen katona cselekvései, és amelyeket az egész nem tud elvégezni, mint például a városfal egy adott ponton történő lerohanása. A rendezett egység, nem pedig az organizmusokban megtalálható szerves mechanizmus határoz meg egy társadalmi csoportot. A rendezett egységnek két aspektusa van. Először is a tagok között és körében fennálló kapcsolatok rendje, másodsor az ily módon rendezett csoport és a csoportosulás létrejöttének célja közötti kapcsolat (Finnis 1998: 26-8). A kettő közül az utóbbi, az arisztotelészi *telosz* a sokkal fontosabb. Az előző nem más, mint az utóbbi elvégzéséhez szükséges eszköz. Ennek megfelelően Aquinói Szent Tamás szerint – ahogyan azt Finnis megfogalmazta:

[a] társadalmak, valamint az egyéni cselekvések is a *moralis philosophia*⁶ alá vannak rendelve pontosan azért, mert a *moralis philosophia* az emberi cselekvéseket (*operationes*) az egymással és a céljukkal/céljaikkal (*ordinatae ad invicem et ad in finem*) fennálló viszonyuk tekintetében vizsgálja, és az emberi társadalmak megkülönböztető valósága intelligens, önkéntes és szándékos cselekvés rendjeiként jelenik meg (Finnis 1998: 27).

Ez az elmélet, amely a csoportok morális képességét a kollektív intencionalitás szempontjából vizsgálja, az arisztotelészi ismeretelméleten alapul (Aristotle 1987: 2. 4.,

⁵ *Sententia Libri Ethicorum* (Kommentár Arisztotelész *Nikomakhoszi Etika* c. művéhez), 1271-2. Aquinói Szent Tamás csoportokkal és cselekvéseikkel kapcsolatos társadalomelméletének részletesebb kifejtését lásd itt: Finnis 1998.

⁶ A *Moralis Philosophia* a tamási rendezettség négy típusának egyike: 1. anyagtudományok és kapcsolatok (*ordo*), amelyeket nem befolyásol a gondolkodásunk, ezeket a természetfilozófia tanulmányozza, 2. a rendezettség tudományai, amellyel saját gondolkodásunkat rendezhetjük, mint például a logika, 3. a rendezettség tudományai, amelyeket mérlegelésünkbe, döntésünkbe és önkéntes cselekvéseinkbe tudunk bevonni; ez a *philosophia moralis*, valamint 4. a gyakorlati művészetek tudománya, amelyek rendet visznek az anyagba.

415a 16–22.). A képességeket az azokat megtestesítő cselekvések, a cselekvéseket pedig azok tárgyai alapján lehet megérteni. A csoportok azért csoportok, mert egy közös cél előmozdítása érdekében cselekszenek, az előmozdításban a csoport tagjai saját döntésük alapján vesznek részt, és a közös cél előmozdításában való közös részvétel az, ami a csoportot morális képességgel felruhazza (Saint Thomas Aquinas 1945: II. 6nn. 6–10, 304–8; III. 14 n 9, 803). Weberrel ellentétben, akinél a tettek önmagukban, a közösségi jelleg bármely esélye nélkül állnak („... szociológiai szempontból nem létezik a cselekvő kollektív személyiség”, Weber 1978) vagy Simmellel ellentétben, akinél a közösségi jelleg a közös tudatosságon alapul (Simmel 1971⁷), Aquinói Szent Tamás a morális képesség alapját a kollektív intencionalitásban, az ő szavaival *a közös cél elérésének közös rendjében* találja. E közös cél tartalma a gondolat közösen kialakított tárgya.

A kérdés dióhéjban tehát az, hogy milyen tudomány, ha van egyáltalán ilyen tudomány – vagy ha úgy jobban tetszik, milyen tudás, ha van egyáltalán ilyen tudás – nyerhető episztemikusan objektív, de ontológiailag szubjektív tárgyról. Más szóval a közgazdaságtan figyelmen kívül hagyhatja-e tárgyainak szubjektív ontológiáját, és kizárólag tárgyainak a (többé-kevésbé) episztemikusan objektív jellege alapján követelheti-e magának a természettudományokéhoz hasonló státuszt? Ahhoz, hogy ezeket a kérdéseket meg tudjuk válaszolni, jobban meg kell értenünk az episztemikus objektivitást/szubjektivitást és az ontológiai objektivitást/szubjektivitást.

1.4. Léteznek-e a gazdaság tárgyai?

Az intencionalitás filozófiájában talán a leginkább vitatott kérdés az, hogy a gondolat tárgyának valóban kell-e léteznie valamilyen fajta nyers tény, valamiféle megtestesült entitás formájában. Egyesek, mint például John Searle, aki a materialista nézet iránt kötelezte el magát, úgy tartják, hogy az intencionalitás létező tárgyakhoz fűződik. Mások, mint például Crane, úgy vélik, hogy mivel a nemlétező tárgyak is rendelkezhetnek sajátos tulajdonságokkal, lehetnek az intencionalitás tárgyai. Ha a valóság az, amely egy állítás valóságtartalmát megalapozza, és ha a valóság nem tartalmaz többet annál, mint ami létezik, meglehetősen kritikussá válik a kérdés, hogy mely tárgyak léteznek. Ha a gazdaság tárgyai ugyanabban az értelemben léteznek, mint a nyers tények, a modern közgazdaságtan determinizmusa megalapozottnak tekinthető. A közgazdászok ekkor már állíthatják azt, hogy bármely természettudóshoz hasonlóan a világgal kapcsolatban tesznek felfedezéseket. De ha a gazdaság tárgyai nem léteznek, nincs semmi, ami velük kapcsolatban feltárható, a tudomány látszata összeomlik. A nem létező tárgyra nem vonatkoznak a természet törvényei, és nem lehet ok-okozati erejük, mivel az ok-okozati erőhöz térbeli időbeli hely szükséges, a nem létező tárgyak pedig nem rendelkeznek ilyennel.⁸ Az okozatiságnak a közgazdaságtanban teljesen más tartományban kell előfordulnia, mint amelyet a modern közgazdaságtan hozzárendel.

7 Először németül jelent meg 1908-ban.

8 A közgazdaságtani okozatiság részletesebb elemzését lásd lent.

A gazdaság tárgyai ontológiai objektivitásának a hiánya azonban nem fosztja meg őket a szubjektív ontológia lehetőségétől. A szakirodalomban használt három kedvenc tárgy, azaz Sherlock Holmes, a pegazus és a Vulcan bolygó mind nem létező tárgy, mégis lehetséges azokról igaz és hamis állításokat megfogalmazni. Igaz például az, hogy Sherlock Holmes detektív, és nem igaz, hogy aerobik-oktató. Igaz, hogy a pegazusnak két szárnya van, és nem igaz, hogy megnyerte a Kentucky Derbyt, stb. Ugyanígy a keresleti görbét, a „piacokat” vagy a „befektetéseket” nem könnyebb a való világban elhelyezni, mint Sherlock Holmest, ugyanakkor nagyon is lehetséges igaz és hamis állításokat megfogalmazni róluk. A szóban forgó keresleti görbe egy tankönyvben található vonal, amelyről feltételezhető, hogy keresleti görbe. A görbe alakja nem a görbe tulajdonsága, hanem inkább az árak és mennyiségek közötti kapcsolat tulajdonságainak gyűjteményét ábrázoló vizuális megjelenítés. E tulajdonságok nélkül a görbe értelmetlen, és a görbe jelentése nem több, mint az általa megjelenített tulajdonságok. A piac lehet egy hely, de nem kell annak lennie ahhoz, hogy a piacoknak tulajdonított gazdasági tulajdonságokkal rendelkezzen, továbbá egy épület lehet „befektetés”, de a kémiai elemek vegyértékével ellentétben az épület fizikai tulajdonságaiban nincs semmi, ami azt befektetéssé teszi, még akkor sem, ha a piaccal ellentétben *az épület mint olyan* fizikailag létezik. A közgazdaságtan problémáját súlyosbítja természetesen az a tény, hogy a fentiekben említett három nem létező tárgy megtestesült, a (bár hamis) megtestesülés ilyenén formája a gazdasági tárgyak számára is elérhető vagy sem. Ez a megtestesülés akkor válik fontossá, amikor e nem létező tárgyra vonatkozó állítások igazságértékét kell mérlegelni. A Sherlock Holmesra vonatkozó állításoknak akkor lehet igazságértékük, ha következtetések, ha megfelelnek egy emberi lény tulajdonságainak. Az az állítás, amely szerint tud repülni, nem elégíti ki ezt a feltételt. A pegazus viszont valószínűleg nagyon is tud repülni, nem tud viszont pipázni, Watsonnal beszélgetni, vagy megoldani egy bűntényt. Hasonlóképpen, az épület fizikai tulajdonságai befektetésként történő megjelenítésének igazságértékével kapcsolatos paramétereket határoznak meg, de a keresleti görbe nem támaszkodhat egy – bár nem létező – megtestesült tárgyra. A közgazdaságtan számára a kérdés tehát az, hogy hogyan határozható meg a nem létező, intencionális tárgyakra vonatkozó állítások valóságértéke, ahol a tárgy ontológiailag objektív tárgy lenne akkor, ha létezne, és ahol a tárgy nem csupán nem létezik, de még kitalált megtestesülése sincsen. Erre a kérdésre a rövid válasz az, hogy ez nem végezhető el a természettudományok igazságértékére vonatkozó követelmények alapján, mivel a *természettudományok esetében az igazságérték egy kísérleti megerősítés függvénye, míg a nem létező tárgyak igazságértéke a feltevésekkel és posztulátumokkal fennálló összhang kérdése.*

A természettudományok tárgyainak megvannak az entitásai, tulajdonságai és törvényei, és az ezekre az entításokra és tulajdonságaikra vonatkozó bármely elméletnek egyértelmű különbséget kell tennie az elmélet és annak tárgya között (Hendry 2008). Nem fér kétség ezen entítások objektív létezéséhez. Az entítások ontológiai objektivitásával kapcsolatos bizonytalanság eredményeként nem sikerül a különbséget meghatározni, és ez a sikertelenség megfosztja az elméletet a tudományos státusztól, továbbá a Joan Robinson által jegyzett körben forgó érveléshez vezet. „A *hasznosság* a leküzdhetetlen körkörösség metafizikai fogalma; a hasznosság az áruk azon minősége, amely miatt az egyének meg

akarják azokat vásárolni, és az a tény, hogy az egyének meg akarják őket vásárolni, azt mutatja, hogy van *hasznosságuk*” (Robinson 1962: 48).

A vizsgálat tárgya valóságának megértésével kapcsolatos sikertelenség abból a téves feltételezésből ered, hogy a közgazdaságtan fogalmai ontológiailag hasonlóak a természettudományi fogalmakhoz. A kémia közgazdaságtannal történő összehasonlításával szemléltethetjük ezt a téves megközelítést.

Ha a tudományos státuszhoz vezető úton az első teljesítendő követelmény az ilyen státuszt magáénak követelő tudományág saját, különálló szakterületének azonosítása, hogyan hasonlíthatjuk össze mondjuk a kémia szakterületét a közgazdaságtanéval?

Robert Findlay Hendry a kémiát a következőképpen határozza meg: „[a] kémia az anyagok közötti átalakulásokat próbálja megérteni” (Hendry 2008: 520). Ha Adam Smithet követve próbálunk a közgazdaságtanról hasonló definíciót megfogalmazni, és azt állítjuk, hogy „a közgazdaságtan megpróbálja megérteni a nemzetek gazdagságának jellegét és okait”, felmerül a kérdés, hogy az „anyag” ugyanazt jelenti-e, mint a „gazdagság”, hogy az „átalakulások” hasonlóképpen teszik-e próbára megértésünket, mint a Smith-féle „jelleg és okok”, és hogy a Hendry által megfogalmazott megértés olyan-e, mint amely a gazdagsággal kapcsolatban is megszerezhető. Ha – ahogyan Mankiw és mások is állítják – a közgazdaságtan nagyjából olyan, mint bármely más tudomány, észszerű dolog igenlő választ várni erre a kérdésre. De a válasz mindhárom kérdésre egyértelmű *nem* kell, hogy legyen, ahogyan Adam Smith is nemleges választ adott volna (Hill és Montag 2015).

Az anyagok attól függetlenül is léteznek, hogy mihez kezdünk velük, és átalakulásuk különböző körülmények között az emberi cselekvéstől teljesen függetlenül is végbemehet. Az anyagok ontológiailag objektívek. Az ilyen átalakulásokról szóló bármely elmélet tudományos érvényessége valójában pontosan az anyagnak a rá vonatkozó elmélettől teljesen eltérő ontológiai területétől függ. De a gazdagság, a hasznosság, az egyensúly, az infláció stb. társadalmilag megalkotott fogalmak – „társadalmi tények”⁹ –, amelyek jelentős és folyamatos újraalkotáson mennek keresztül, és amelyeket az emberi intézmények a nyelv eszközével hoznak létre, azaz „okoznak”. A társadalmi tényeket nem lehet elválasztani attól az elmélettől, amellyel létrehozták azokat, nincs elmélettől mentes tartományuk. Míg az anyagok „megértése” a tulajdonságaikat illetően „kívülről” történik, a gazdaság tárgyainak tulajdonságai a reprezentációtól függenek. Az ok-okozati erőhöz a kifejezés szokásos értelmében térbeli-időbeli hely szükséges (Crane 2013: 66). A gazdasági események ugyan egy adott időponthoz és helyhez kötődnek, a fizikai tárgyak értelmében mégsem *foglalnak el* helyet. A természettudományokból kölcsönzött ok-okozati elméletek nem alkalmazhatók ontológiailag szubjektív tárgyakra.

A tárgy és az elmélet szétválasztásának nehézsége Lionel Robbins híres definíciójából is egyértelműen kiderül: „[a] közgazdaságtan az a tudomány, amely az emberek viselkedését mint célok és különféle képp felhasználható szűkös eszközök közötti viszonylatokat kutatja” (Robbins 1932: 15).¹⁰ De a „célok” és a „szűkös eszközök” társadalmilag konstru-

9 A kifejezést Margaret Gilberttől vettük át, és az általa kidolgozott értelemben használjuk (lásd Gilbert 1989).

10 A „viselkedés mint kapcsolat” zavaró kifejezést az „allokáció” fogalma váltotta fel.

ált tárgyak, a vizsgált „emberi viselkedés” pedig e társadalmi konstrukció szerves része. Az emberi viselkedés az, amely a célt és a szűkösséget meghatározza, és a célok és a szűkösség az, amely az emberi viselkedést meghatározza. És akkor visszatértünk Joan Robinson „leküzdhetetlen körben forgó érveléséhez” (Robinson 1964)¹¹.

A fizikai tárgyak, akárcsak a kémiai elemek, nem rendelkeznek céllal, azaz *telosszal*. A cél, amellyel felruházhatók és a felhasználásuk módja nem ezen elemek tulajdonsága, hanem inkább egy társadalmilag konstruált cél. Arisztotelész híres megoldatlan problémája a használati érték és a csereérték összemérhetetlenségéről – ami valójában a közgazdaságtanban az összemérhetetlenség állandó problémája – nem oldható meg, ha olyan „értéket” keresünk, amely mindkettőre jellemző (Meikle 1995). Az ágynak és a cipőnek nincs sem csereértéke, sem pedig használati értéke. Ezekkel az értékekkel a tárgyakat elcserélő vagy használó személy intencionalitása ruhazza fel őket. Az érték az intencionalitásban rejlik, nem pedig a tárgyakban magukban. Keynes nagyon is tudatában volt ennek a problémának, de nem igazán tudta, milyen megoldást kínáljon rá. Roy Harrodnak címzett levelében ezt írta:

[a] kémiában, a fizikában és más természettudományokban a kísérletek célja az, hogy kitöltsék egy egyenletben vagy képletben szereplő különböző mennyiségek és tényezők tényleges értékét; és amikor a feladat elvégződik, annak eredménye végleges. A közgazdaságtanban nem ez a helyzet, és ha egy modelltől számszerűsített képletet alkotunk, akkor tönkretesszük gondolati eszközként betöltött hasznosságát [...] És azt is szeretném erősen hangsúlyozni, hogy a közgazdaságtan lényege az, hogy erkölcsi tudomány. Említettem már korábban, hogy önvizsgálattal és értékekkel foglalkozik. Talán azt is hozzátettem, hogy indítékokra, elvárásokra, pszichológiai bizonytalanságokra is kitér. Az embernek folyamatosan óvakodnia kell attól, hogy az anyagot úgy kezelje, mintha ugyanolyan állandó és homogén lenne, mint amennyire az egyéb tudományok anyaga – komplexitása ellenére – állandó és homogén. Ez olyan, mintha az alma földre esése attól függött volna, hogy melyek voltak az alma indítékai, hogy megéri-e a földre esni, és hogy a föld akarta-e, hogy az alma leessen...¹²

Bár Keynes nagyon közel jár ahhoz, hogy felismerje az intencionalitást mint az erkölcsi és a természettudományok közötti, ontológiailag döntő jelentőségű különbséget, nem oldja meg a modern közgazdaságtanban rejlő dilemmát: vajon a gazdaság tárgyai – Newton almájához hasonlóan – olyan adatokat eredményeznek-e, amelyekkel „egy egyenletben vagy képletben a különféle mennyiségek és tényezők tényleges értéke kitölthető”, vagy egy értékekkel, önvizsgálattal, indítékokkal és elvárásokkal terhelt tárgy elképzelése összességében abszurd? Ha az alma nem kombinálható az „indítékokkal, elvárásokkal és pszichológiai bizonytalanságokkal”, de a közgazdaságtannak mégis „foglalkoznia” kell azokkal, meg kell-e szabadulni az almától, vagy van-e mód arra, hogy az almát megtartsuk, ugyanakkor ne tartsuk meg oly módon, hogy úgy teszünk, mintha az, ami a birtokunkban van, olyan lenne, mint az alma? Ez természetesen az Adam Smith és a klasszikus közgazdászok, köztük Marx által javasolt út, ahol egy elvont tulajdonságot tulajdonítanak a munkának azért, hogy meg tudják magyarázni, a munka különböző és egymással össze

11 „Utility is a metaphysical concept of impregnable circularity.” (A hasznosság a leküzdhetetlen körkörösség metafizikai fogalma.)

12 Levél Roy Harrodnak, 1938. július 10. (hibásan július 16-ra keltezve), lásd itt: Keynes 2012: 299–301.

nem mérhető fajtái hogyan rendelkezhetnek mégis olyan jellegű homogenitással, amelynek révén egy elmélet vagy csere összefűzhető. Smith a következőket írja:

„[a]z emberek többsége jobban is érti, hogy mit jelent egy adott áru mennyisége, mint a munka egy adott mennyisége. Az egyik egy egyszerű, kézzelfogható tárgy; a másik pedig egy absztrakt fogalom, amely kellően érthetővé tehető ugyan, de összességében nem annyira természetes és nyilvánvaló (Smith 1776, idézi Morgan 2012: 141).

Amikor Smith az áruk mennyisége és a munka mennyisége közötti különbséget a természetesség vagy a nyilvánvalóság mértékével vizsgálja, elmulasztja a lényegét, amely szerint az előbbi ontológiailag objektív, az utóbbi, amely egy gondolati tárgy, ontológiailag szubjektív. Ez a felismerés természetesen bármely csereelmélet számára végzetes lehetett volna.

Mill elképzelése, amely szerint létezik egy almaszerű tárgy, amely akkor érthető meg, ha azt elválasztjuk a „zavaró okoktól”, beárnyékolja Keynes érvelését.¹³ Egyfelől ugyanabban a levélben Keynes úgy véli, hogy „a legfontosabb az, hogy [...] statisztikai szempontból vizsgáljuk a multiplikátor nagyságrendjét”, mintha a multiplikátor egy almaszerű tárgy lenne, de másfelől úgy látja, hogy a közgazdaságtan „anyaga” a természettudományokéval ellentétben „se nem állandó, se nem homogén”. Vajon a multiplikátor maga az „alma”, vagy egyike azoknak a motivált „anyagoknak”, amelyek ezen indítékok jelenléte miatt se nem állandóak, se nem homogének? Vagy egyik sem? Ha az előbbi, akkor milyen akadálya lehet annak, hogy az almaszerű multiplikátor tulajdonságait meghatározó egyenletben vagy képletben kitöltsék „a különböző mennyiségek és tényezők tényleges értékét”? Ha az utóbbi, akkor az ember „hogyan óvakodhat folyamatosan” e kihívástól? Ha a homogenitást Mill eszközével érzük el, azaz minden „zavaró okot” eltakarítunk a homogenitás elérésének útjából, vagy ha elismerjük, hogy az „anyag” állandóságának hiánya és heterogenitása következtében a tárgy ontológiailag eltér a természettudományokétól? (Ha elismerjük az utóbbit, akkor el kell ismernünk a természettudományos státusz iránti küzdelemben elszenvedett vereségünket. Keynes hezitál (1989: 299–301).

Mivel kiemelkedő célja a tudományos státusz elérése, a modern közgazdaságtan jelentős része arról szól, hogy hogyan lehet ezt a dilemmát leküzdeni. Az alapstratégiát Walras vázolta fel, és bár utódai, például Friedman, Samuelson és Keynes között voltak jelentős eltérések, mind az episztemikus, mind pedig az ontológiai feltételezések nagyjából azonosak maradtak.

Léon Walras *A tiszta közgazdaságtan elemei* (1954) negyedik és utolsó kiadásának előszavában látható egyértelműséggel határozza meg a „tiszta közgazdaságtan” fogalmát: „A tiszta közgazdaságtan lényegében az árak egy tökéletesen szabad verseny hipotetikus rendszerében történő meghatározásának elmélete” (1954: 41). Megjegyzendő, hogy Hendryvel ellentétben, aki az elemek *tényleges* átalakulásának megértésében érdekelt, Walrast a hipotetikus körülmények között történő ármeghatározás elméletének kidolgozása foglalkoztatja. A kapcsolódó lábjegyzetben Walras megállapítja, hogy a szabad verseny rendszere akkor áll fenn, ha a szolgáltatásokat értékesítők alákínálnak egymásnak, és ha a termékek vevői túllícitálják egymást, azaz röviden, ha a vevők és az eladók azon

13 Harrodnak írt korábbi, 1838. július 4-i levelében a következőket írja: „[e]gy modell célja az, hogy különválassza a félig állandó vagy viszonylag állandó tényezőket azoktól, amelyek átmeneti jellegűek vagy fluktuálnak, hogy logikus gondolkodásmódot alakíthasson ki az utóbbi kapcsán...” (Keynes 2012: 292–293)

mesterkednek, hogy mindkét csoportot csődbe juttassák. Ezzel az egyszerű kijelentéssel Walras egyértelművé teszi, hogy a gazdaságelmélet tárgya – más szóval: almája – az árak meghatározása egy elképzelt tárgy, az árak valamely hipotetikus rendszer keretében történő meghatározása valójában nem létezik. Walras és követői mégis úgy gondolják, hogy lehet tudomány alma nélkül.

Mielőtt Walras bejelenti a tudományos státuszra vonatkozó állítását egy olyan tudományág esetében, amely ontológiailag nem objektíven létező tárgyakkal foglalkozik, megvizsgálja, hogy a fiziokraták, Adam Smith, Jean Baptiste Say és a *Dictionnaire de l'économie politique* szerzői milyen definíciókat fogalmaznak meg a közgazdaságtan tárgyáról, és külön figyelmet fordít a Charles Coquelin által megadott bejegyzésre. Megállapítja, hogy a fiziokraták megfogalmazása „a társadalom természetes kormányzásának elmélete”, és mint olyan, „nem annyira felel meg a politikai gazdaságtannak, mint inkább a társadalomtudománynak” (Walras 1954: 51). Adam Smith definícióját – a *Nemzetek gazdagsága* (1992: IV. 24.)¹⁴ IV. kötetéből – el kell utasítani annak alapján, hogy nem felel meg „a tudomány azon megkülönböztető jellegzetességének, amely a következményekkel szemben mutatott teljes közöny [...], amellyel a tiszta igazságra törekszik”. Szemben Adam Smith felfogásával, amely szerint a politikai gazdaságtan humán tudomány („moral science”), J. B. Say – Walras szerint – azt „teljes egészében természettudománynak” tekinti (Walras 1954: 54 – kiemelés az eredetiben). Proudhont idézve, aki a megközelítést fatalistának nevezte, ezt annak alapján utasítja el, hogy „az ember ésszel és szabadsággal van felruházva”, de amikor a témáról a saját fogalommeghatározását kell megadnia, az „ész” matematikailag kifejezhető észszerűség formáját ölti, a szabadság pedig nyomtalanul tűnik el azon állítás után, amely szerint „a közgazdaságtan pusztá elmélete olyan tudomány, amely minden szempontból emlékeztet a fizikai-matematikai tudományokra” (1954: 71). A modern gazdaságelmélet fejlődése szempontjából óriási jelentőségű bekezdésben, Milton Friedmant (lásd lent) megelőzve, igen egyértelmű állítást fogalmaz meg:

[a] fizikai-matematikai tudományok, mint például a matematika szűkebb értelemben valóban túlmutatnak a megtapasztaláson, amint levonták abból saját típusfogalmaikat. A reáltipikus fogalmakból e tudományok ideáltipikus fogalmakat vonnak ki, amelyeket meghatároznak, és e meghatározások alapján előzetesen megkonstruálják tételeik és bizonyításaiik teljes keretrendszerét [...] a közgazdaságtan tiszta elméletének át kellene vennie bizonyos típusfogalmakat a tapasztalattól, mint például a csere, a kínálat, a kereslet, a piac, a tőke, a jövedelem, a termelő szolgáltatások és termékek fogalma. E reáltipikus fogalmakból kellene a közgazdaságtan tiszta tudományának kivonnia és meghatároznia azokat az ideáltipikus fogalmakat, amelyek tekintetében indokolását megfogalmazza. A valósághoz való visszatérésre addig nem kerülhet sor, míg a tudomány be nem teljesül, és akkor is csupán a gyakorlati alkalmazások céljából. Így egy ideális piacon ideális áraink vannak, amelyek pontosan viszonyulnak az ideális kereslethez és kínálatához” (1954: 71).

14 Az idézett szakasz a következő: „A politikai gazdaságtan, amely egy államférfi vagy törvényhozó tudományágának tekintendő, két különböző tárgyat javasolt: először azt, hogy bőséges bevételt vagy megélhetést nyújtson az embereknek, vagy inkább hogy lehetővé tegye számukra, hogy ilyen jövedelmet vagy megélhetést biztosítsanak saját maguknak; másodsor pedig hogy az államot vagy a nemzetközösséget ellássa a közszolgáltatásokhoz szükséges jövedelemmel. Mind az emberek, mind az uralkodó gazdagítását sugallja” (Smith 1992: IV. 24.).

Még a következőt is hozzáteszi:

„[e]zt követően (a tudósok) visszatérnek a tapasztalathoz, *nem azért, hogy megerősítsék, hanem hogy alkalmazzák* következtetéseiket” (1954: 72 – utólagos kiemelés).

Diadalmas kijelentését Ricardo és Mill trónfosztásával és a matematika megkoronázásával zárja:

[a]mi a matematikai nyelvet illeti, miért kellene ragaszkodnunk ahhoz, hogy a mindennapi nyelvet használva, nehézkesen és pontatlanul magyarázzunk el dolgokat, ahogyan azt gyakran tette Ricardo, és ahogyan John Stuart Mill többször is teszi *A politikai gazdaságtan alapelvei* c. művében, miközben ezeket a dolgokat a matematika nyelvén sokkal tömörebben, pontosabban és világosabban is meg lehet fogalmazni? (1954: 72)

A gazdaságelmélet előzetes keretrendszere e vélekedés szerint két absztrakció eredménye. Az első absztrakció „tapasztalatból” hoz létre „reáltipikus” fogalmakat, ezt követi a második absztrakció, amely „ideáltipikus” koncepciókat eredményez. Bár Walras nem határozza meg, hogy e lépések mivel járhatnak, észszerűnek tűnik az azt követő szövegből levonni, hogy az e lépések közül az első az elszigetelés és/vagy redukció folyamatát foglalja magában – ami valamelyest hasonlít arra, amikor Mill megszünteti a „zavaró okokat”, azaz a modern közgazdaságtanban az endogén és az exogén közötti különbségtétel –, a második lépés pedig az, amit idealizációnak szokás nevezni. Mindkét művelet komoly nehézségekbe ütközik, amikor azt intencionális tárgyakon (ontológiailag szubjektív tárgyakon) végzik. Ezen túlmenően Walras és követői sem adnak magyarázatot arra, hogy hogyan lehet validálni az ideáltipikus fogalom számokkal vagy szimbólumokkal történő reprezentációját. Az ideáltipikus fogalom elsődleges – és gyakran az egyetlen – ismert tulajdonsága az, hogy *matematikailag* meghatározható módon viszonyul valami máshoz. Hacsak nem tekintjük axiómának a Russell, a korai Quine és Ryle által szorgalmazott nézetet, amely szerint csak számszerűsíthető dolgok léteznek¹⁵ – amely álláspont a logikai pozitivizmus megoldásával maga is megoldott –, helyet kell adnunk az intencionalitásnak, méghozzá centrális helyet. A számok vagy szimbólumok, amelyek az ideáltipikust reprezentálják, már beágyazódtak a tapasztalatba, vagy az absztrakció során materializálódnak, amikor a „reáltipikus” és azt követően az „ideáltipikus” fogalmak megjelennek? Ha, ahogyan Walras is állítaná, ugyanazt a „dolgot” a hétköznapi nyelven és a matematika nyelvén is ki lehet fejezni – az egyetlen különbség az, hogy az előbbi „nehézkesen és pontatlanul” teszi ezt –, az elmélet megerősítése céljából miért nem lehet visszatérni a tapasztalathoz?

Valójában az, hogy pontosan mi lehet érintett a Walras-féle absztrakciós folyamatban, továbbra is megoldatlan vita tárgyát képezi. John Stuart Mill redukcionista elszigetelésévé a következőképpen határozza meg:

A társadalmi jelenséggel kapcsolatos egyetemes megegyezés ellenére, amely szerint a társadalom működésének bármely részében bekövetkező dolgok mindegyike hatással van az

15 Graham Priest találoán foglalja össze ezt az antimeinongi nézetet: „[a]mi létezik, az az, amit számszerűsíteni lehet” (Priest 2005: vi).

összes többi részre [...] nem kevésbé igaz az, hogy a társadalmi tények különböző fajai főként – azonnal és elsősorban – különféle okoktól függenek, és ezért nem csupán előnyös, hanem muszáj is azokat egymástól külön tanulmányozni.

[...]

Ha az emberi természet ezen törvényének és a legfőbb külső körülményeknek a logikáját követjük [...], amelyek az emberi elmét e törvény révén befolyásolják, képesek lehetünk a társadalom jelenségének e részét megmagyarázni és megjósolni, amennyiben csak az ilyen jellegű körülményektől függenek, figyelmen kívül hagyva a társadalom bármely egyéb körülményeinek befolyását [...] Ily módon létrejöhet egy tudományág, amely a politikai gazdaságtan nevet kapta.

[...]

Amikor a hatás az okok együttállásától függ, ezen okokat egyenként kell tanulmányozni, törvényeiket pedig külön-külön kell vizsgálni, ha úgy tetszik, az okokon keresztül, hogy ráleljünk a hatás előrejelzésének vagy szabályozásának hatalmára; mivel a hatás törvénye az azt meghatározó összes ok törvényéből áll (Mill 1843: VI. 1.4-10.)

Egy későbbi szakaszban egyértelművé teszi a természettudományok utánczása iránti elkötelezettségét:

[h]a akadnak olyan tárgyak, amelyekkel kapcsolatban a kapott eredmények végül a bizonyításban részt vevők közül mindenki egyhangú hozzájárulását elnyerték, és más tárgyak, amelyekkel kapcsolatban az emberiség eddig még nem volt ugyanennyire sikeres; amelyekkel a legnagyobb elmék már a kezdetek óta foglalkoztak, és soha nem sikerült semmifajta jelentősebb igazságtartalmat megállapítaniuk; az előbbi a vizsgálatok során sikeresen alkalmazott módszerek általánosítása és az utóbbiakhoz történő igazítása révén remélhetjük, hogy sikerült eltávolítanunk ezt a foltot a tudomány orcájáról (Mill 1843: 6.9.4.).

E nézet szerint azért kerül sor arra a folyamatra, amelynek során a tényleges tapasztalatból adott tételek kivonása megtörténik, hogy erről a tapasztalatról egyszerűbb képet kapjunk, hogy kinyerjük a geometriában megszerzett definíciót, a definíció, a feltételezés és a dedukció teljesen absztrakt tudományát, ahol a következtetések csak annyira lehetnek jók, mint a feltételezések.

Max Weber ezzel szemben úgy tekinti a feladatot, mint amelynek során „ideáltípusokat” kell konstruálni, amelyek tényekből vagy tapasztalatokból kiinduló általánosításként kezdik, de végül elvont fogalomként végzik, amely – ahogyan ő fogalmaz – „puszta fikció” (Weber 1949: 49 ff). Ezek az ideáltípusok nem fejezik ki pontosabban azt, ami szavakkal nehézkesen fejezhető ki, hanem inkább viszonyítási alapként szolgálnak, amelyekhez a valóságot hasonlíthatjuk. Menger még egy magyarázatot kínál a modern közgazdaságtan modellalapú módszertanára, aki a folyamatot olyan koncepcióképzésnek tekinti, amelynek során az ember „minden valóság legegyszerűbb elemeit” keresi, és ezeket a legegyszerűbb elemeket „a teljesen tiszta oxigénhez, alkoholhoz, aranyhoz” hasonlítja (Menger 1985: 58).

Folytathatnánk más magyarázatokkal is, de a közös nevező nyilvánvaló: a módszertan célja, hogy egy ontológiailag objektív tárgyat hozzon létre, ami – ahogyan a fentiekből kiderül – kudarcra ítélt vállalkozás.

A hipotetikus valóságok, mint például az allegóriák és a metaforák, bírhatnak jelentős igazságértékkel abban az értelemben, hogy valamely valóságról tárják fel az egyébként rejtett igazságot. *Létezik* valamiféle összefüggés a kínálat és a kereslet, az árak és a mennyiségek között, és Alfred Marshall két görbéje valóban elárul valamit erről az összefüggésről. De a két görbe nem rendelkezik a tudományos igazság értékével, mivel állításaik kísérletileg nem reprodukálhatók. Az árképzés sokkal összetettebb és megfoghatatlanabb, és – ami a legfontosabb – *esetlegesebb* folyamat a való világban, mint Marshall görbéi. Ezért nagy hiba úgy tenni, mintha a közgazdaságtan a természettudományokhoz hasonló lenne. Valósága – Thomas Hobbes híres kifejezése alapján – „szavakból épül”, ontológiailag szubjektív, és szubjektivitását semmilyen módszertani trükkel sem lehet leküzdeni.

A közgazdaságtanról alkotott ilyen álláspont talán legfontosabb következménye az, hogy az erkölcsi ítélet (*moral judgement*) a gazdasági események elválaszthatatlan, szerves részét képezi, és ha e nélkül alkotunk modelleket és hipotéziseket, az nem a tényleges valóság megértéséhez fog vezetni, hanem egy, a tudomány álruhájába bújt ideológiához.

A fentiek alapján felmerül a kérdés: ha a közgazdaságtan nem hasonlítható a természettudományokhoz, mi lehetne a megalapozott tartománya ennek a diszciplínának? Mire lehetne jó a közgazdaságtan? Mint a társadalomtudományokban általában, az ember és a társadalom sokoldalúsága, összetettsége és komplexitása az egyértelmű univerzális válasz ellen szól. Korunk legsikeresebb tanulmányai nem az univerzális törvényszerűségek felfedezéséről szólnak, hanem konkrét problémák és jelenségek a valósághoz hű leírását tartalmazzák, amelyek előmozdítják a józan döntéshozást, mégpedig úgy, hogy helyet adnak a nem gazdasági jellegű tényezők figyelembevételének. A leírást implicit vagy egyenesen explicit módon vegyítik, azért, hogy megállapításaik összhangban legyenek az adott helyzet tartalmával. A természettudományok káprázatos sikere az utánzásra, a természettudományok eszköztárának lekoppintására ösztökélte a közgazdászokat ahelyett, hogy Smith, Hume, Hutchinson és az őket követő klasszikus közgazdászok eszköztárát fejlesztették volna.

Hivatkozott irodalom

- Anscombe, G. E. M. (1957): *Intention*. Oxford: Basil Blackwell.
Aristotle (1987): *De Anima (On the Soul)*. London: Penguin Classics.
Crane, Tim (2013): *The Objects of Thought*. Oxford: Oxford University Press.
Finnis, John (1998): *Aquinas: Moral, Political, and Legal Theory*. Oxford: Oxford University Press.
Geach, Peter T. (1967): Intentional Identity. *Journal of Philosophy*, 64(20): 627–632.
Gilbert, Margaret (1989): *On Social Facts*. Princeton: Princeton University Press.
Hendry, Robin Findlay (2008): 'Chemistry'. In *The Routledge Companion to Philosophy of Science*. Stathis Psillos és Martin Curd (szerk.). London, New York: Routledge.
Hill, Mike és Warren Montag (2015): *The Other Adam Smith*. Stanford: Stanford University Press.
Keynes, John Maynard (1989): *The Collected Writings of John Maynard Keynes*. 19. kötet. London: Macmillan.

- Keynes, John Maynard (2012): *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, 18. kötet. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mankiw, N. Gregory (2011): *Principles of Economics*. Boston: Cengage Learning.
- Meikle, Scott (1995): *Aristotle's Economic Thought*. Oxford: Oxford University Press.
- Menger, Carl (1985): *Investigations into the Method of the Social Sciences with Special Reference to Economics*. New York: New York University Press.
- Mill, John Stuart (1843): *A System of Logic*. New York: Harper Brothers.
- Morgan, Mary S. (2012): *The World in the Model: How Economists Work and Think*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Priest, Graham (2005): *Towards Non-Being*. Oxford: Oxford University Press.
- Prior, Arthur Norman, Peter Thomas Geach és Anthony John Patrick Kenny (1971): *Objects of Thought*. Oxford és Toronto: Oxford University Press.
- Robbins, Lionel (1932): *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. New York: Macmillan.
- Robinson, Joan (1964): *Economic Philosophy*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Russell, Bertrand (1919): *Introduction to Mathematical Philosophy*. London: Allen and Unwin.
- Saint Thomas Aquinas (1945): *Basic Writings of St. Thomas Aquinas*. New York: Random House.
- Searle, John R. (1983): *Intentionality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. (1995): *The Construction of Social Reality*. New York: Simon and Schuster.
- Searle, John R. (2010): *Making the Social World: The Structure of Human Civilization*. Oxford: Oxford University Press.
- Simmel, Georg (1971): How is Society Possible? In *Georg Simmel. On Individuality and Social Forms*. Levine, Donald N. (szerk.). Chicago: University of Chicago Press.
- Smith, Adam (1978): *Lectures on Jurisprudence*. Oxford: Oxford University Press.
- Smith, Adam (1992): *A nemzetek gazdasága*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Walras, Léon (1954): *Elements of Pure Economics*. London: Allen and Unwin.
- Weber, Max (1949): *The Methodology of the Social Sciences*. Edward A. Shils és Henry A. Finch (szerk.). New York: Free Press.
- Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Róna Péter

Egyetemi tanár, Blackfriars Hall, University of Oxford, Egyesült Királyság